

ISSN 2010-9075

БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ
МӘМЛЕКЕТЛІК УНИВЕРСИТЕТИНИҢ

ХАБАРШЫСЫ

БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИНГ

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА

2

НӨКИС 2022 НУКУС

Пулатов Қ. Ш. Ташкентский государственный экономический университет

Резюме. Ипотечные кредиты коммерческих банков является обязательным условием обеспечения населения жильём и развития строительной индустрии. Поэтому создание необходимых условий для предоставления ипотечных кредитов банкам является одним из актуальных вопросов социально-экономического развития страны.

В статье разработаны научные предложения, направленных на совершенствование практике выдачи ипотечных кредитов коммерческих банков.

Ключевые слова: коммерческий банк, ипотечный кредит, процентная ставка, субсидия, обеспечения, риск.

Current issues related to improving the practice of banks in retail services

Pulatov K. Sh. Tashkent state university of economical

Summary. Mortgage loans from commercial banks are a prerequisite for providing the population with housing and the development of the construction industry. Therefore, the creation of the necessary conditions for the provision of mortgage loans to banks is one of the topical issues of the country's socio-economic development.

The article developed scientific proposals aimed at improving the practice of issuing mortgage loans to commercial banks.

Key words: commercial bank, mortgage loan, interest rate, subsidy, collateral, risk.

МОЛИЯВИЙ САВОДХОНЛИКНИНГ АҲОЛИ ФАРОВОНЛИГИГА ТАЪСИРИ

Ибрагимова Ш.

Тошкент молия институти мустақил изланувчиси

Кириш. Молиявий масалаларни муваффақиятли бошқариш ҳаётий жараёнинг ҳар бир босқичида муҳим аҳамиятга эга, бироқ одамларнинг ёши улғайган сари молиявий қарорлар қабул қилиш қийинлашиши мумкин. Ёши катта инсонлар умри давомида қўплаб молиявий ресурсларни бошқаришга ва молиявий қарорларни қабул қилишларига тўғри келади. Бундан ташқари, молиявий либераллаштириш янги молиявий маҳсулотлар ва хизматларнинг кўпайишига олиб келди, уларнинг аксарияти пенсионерларга таниш эмас. Бу ортиб бораётган мураккаблик кейинчалик молиявий саводхонлик даражасини пасайиши билан ҳам кучайиши мумкин. Шунга қарамай, кекса одамлар кўп йиллар давомида молиявий қарорлар қабул қилиб, бошқаларнинг қарорларини кузатиб, тажриба орттирган бўлишлари мумкин.

Адабиётлар шарҳи

Молиявий таълим молиявий қарорлар қабул қилиш ва фаровонликни яхшилаш, молиявий барқарорлик ва ривожланишни қўллаб-қувватлаш усули сифатида молиявий химоя, тизимли ва тартибга солишнинг асоси сифатида белгиланади ва тан олинади (PISA)¹. Молиявий саводхонлик - бу молиявий билимларнинг паст даражасига жавоб, бу молиявий тузилмага таъсир кўрсатувчи муҳим ва асосий элемент ҳисобланади. 2005 йилда OECD томонидан ишлаб чиқилган молиявий саводхонлик таърифи молиявий фаровонликни молиявий таълим жараёнининг асосий натижаларидан бири сифатида белгилаб қўйган: "молиявий истеъмолчилар/инвесторлар молиявий маҳсулотлар, тушунчалар ва рисклар ҳақидаги тушунчаларини яхшилайдиган, жараён, кўрсатма, объектив маслаҳатлар орқали молиявий таваккалчилик ва имкониятлар тўғрисида хабардор бўладиган, онгли танлов қилиш, ёрдам учун қайерга мурожаат қилишни билиш ва ўз молиявий ҳолатини яхшилаш учун бошқа самарали ҳаракатларни амалга ошириш кўникма ва ишончини ривожлантирадиган шахслардир." (OECD)². Молиявий таълим молиявий саводхонликни оширади, керакли молиявий хатти-ҳаракатларни рағбатлантиради ва истеъмолчилар ўртасида молиявий фаровонликни ҳам оширади (Лусарди ва Митчелл)³.

Нобел мукофоти совриндори Стиглер дунёдаги иқтисодий саводхонлик пастлигининг учта сабабини кўрсатди⁴. Биринчидан, ҳар қандай фан бўйича юқори даражадаги билимларга эришиш қийин, чунки у амалиёт, ақл ва таълимий ёрдамни талаб қилади. Иккинчидан, Нобел мукофоти совриндорининг сўзларига кўра, иқтисодиёт алдамчи даражада содда, чунки иқтисодий оммавий маъруза, одатда, иқтисодий қоидаларга асосланган барча услубий (шу жумладан, математик) аппаратни четлаб ўтиб, жуда қулай тарзда ўтказилади. Бу ўрганувчиларга мураккаб иқтисодий механизмлар ҳақида нотўғри таассурот қолдириши мумкин. Учинчидан, баъзида одамлар ўз хоҳиш-истаклари билан кўпроқ банд бўлишади ва ўз муаммоларини оддий ва тўғридан-тўғри ҳал қилишни афзал кўришади, бу эса уларни иқтисодиёт, хусусан иқтисодий сиёсат қандай ишлашини билиш соҳасидаги тарғибот ва манипуляцияга мойил қилади.

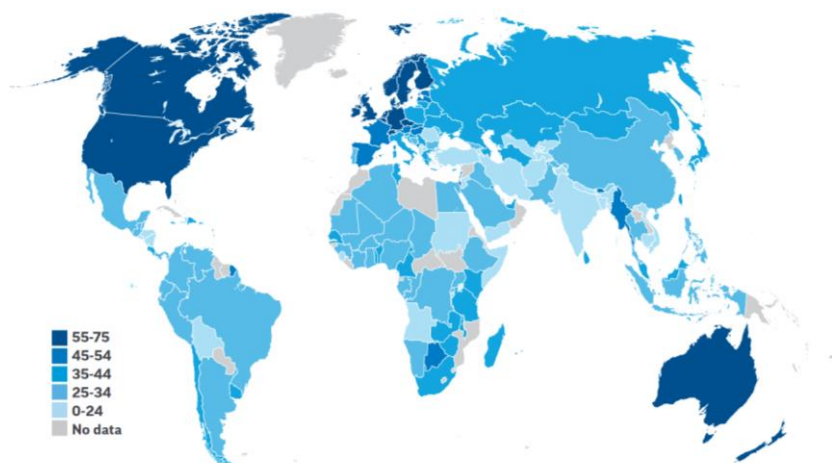
Таҳлил ва натижалар. Молиявий саводхонлик даражаси давлатлар кесимида бир биридан фарқ қилади. Молиявий саводхонлик даражасининг мамлакатлар кесимидаги миқдорлари мавжуд (1-расм)

¹ PISA 2018 Financial Literacy Framework

² 2015 OECD/INFE TOOLKIT FOR MEASURING FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL INCLUSION

³ Annamaria Lusardi, Olivia S. Mitchell, The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence, Journal of Economic Literature vol. 52, no. 1, March 2014

⁴ Stigler, G. J. (1983). The Case, If Any, for Economic Literacy. Journal of Economic Education, 60-66

1-расм. Ўсмирларнинг молиявий саводхонлик даражаси (жами аҳолига нисбатан %да)⁵

Юқоридаги расм маълумотларини таҳлил қиладиган бўлсак кўришимиз мумкинки, Америка, Канада Австралия Болтиқ бўйи давлатларида молиявий саводхонлик даражаси юқори бўлиқ бу уларда олиб борилаётган ислохотларнинг натижасидандир. Россия, Жанубий Америка давлатларида, Африканинг айрим давлатларида 45-54 фоиз атрофида, Ўрта Осиё давлатларида эса 20-24 фоизни ташкил этади.

Молиявий саводхонлик бўйича ўтказилган тадқиқотлар натижасига кўра молиявий саводхонлик молиявий қарорларни қандай шакллантириши кўриб чиқилган. Бошқа тадқиқотлар молиявий саводхонликнинг тўғридан - тўғри ўлчовларидан фойдаланган, кўпинча Лусарди ва Митчелл томонидан ишлаб чиқилган "Катта учлик" молиявий саводхонлиги саволларига асосланган⁶. Бинобарин, бу тадқиқотчиларга молиявий саводхонлик ва турли хил молиявий хатти-ҳаракатлар ўртасидаги боғлиқликни аниқроқ аниқлаш имконини беради. Масалан, Бучер-Коенен ва Зигелмейер, молиявий саводхонлик даражаси паст бўлган германияликлар қимматли қоғозлар бозорига сармоя киритиш эҳтимоли камлигини ва молиявий инқирозларга ўз қийматини йўқотган активларни сотиш билан муносабатда бўлишганини кўрсатди. Тахминан 2000 та Голландиялик уй хўжаликларининг намунасидан фойдаланиб, Ван Роойнинг тадқиқотлари натижасига кўра, молиявий саводсизлик уй хўжаликларининг акцияларни сотиб олиш истагини камайтирган. Гуисо ва Жаппелли инвесторларнинг портфелини танлаш бўйича Италия маълумотларидан ва инфляция ва фоиз ставкалари ҳақидаги иккита саволга жавоблардан фойдаланганлар. Ўзбекистонда ҳам тадқиқотимиз доирасида молиявий қарорларни қабул қилишда молиявий саводхонликни аниқлаш мақсадида сўровнома ўтказилди⁷. Ушбу тадқиқотда маркетинг агентлиги ёрдамида жамланган маълумотлар базасидан фойдаланилди. Ушбу сўровнома қатнашчилари 40 ёшдан 70 ёшгача бўлган эркаклар ва уларнинг турмуш ўртоқларидир. 2020-йил август ойидан буён ҳар ойги сўровларда 15000 га яқин шахслар қатнашди. Сўхбатлар Интернет орқали ўтказилади ва ёрдамга муҳтож ёки интернетга уланмаган респондентлар телефон орқали жавоб беришди. Респондентлар сўровда қатнашгани учун камтарона компенсация олди ва сўров гуруҳи респондентларни жалб қилиш учун турли хил тушунтириш ишлари олиб борилди.

Сўровномада жавоблар частотасининг турли хил бўлиши тадқиқот натижаларининг ишончли бўлишини таъминлайди. Кредит бўйича қарзни қайтариш хатти -ҳаракатлари бўйича ҳар ойлик кузатувлар бизга кредит қолдиқлари тўланмаган ойлари сонини баҳолаш имконини беради, натижада жарималар бўйича фоизлар олинади. Бизнинг тўлиқ таҳлилий намунамиз тўлкинида 40-70 ёшдаги респондентлардан иборат бўлиб, улар молиявий саводхонликнинг ҳар уч саволига жавоб берган ва йиллик актив ва даромад модулларига жавоб берган (N = 2573). Бизнинг таҳлилларимиз респондентлар даражасида ўтказилади, бунда оилада ресурслар биргаликда бошқарилади деган фаразга амал қилинади. Молиявий саводхонлик индивидуал даражада стандарт бўлган Катта Уч ("Big Three") савол ёрдамида баҳоланади.

"Молиявий хатти-ҳаракатларни" баҳолаш. Бу категорияни биз кредитларни ўз вақтида тўлаш даражаси, акциялар бозорида қатнашиши, активларни диверсификация қилиш даражаси билан баҳоланади.

Кредитларни ўз вақтида қайтарилиши:

Ҳар ой респондентлардан кредитлари бор -йўқлигини ва агар шундай бўлса, кредит бўйича барча қарзлар ўша ойда тўланганми ёки йўқми, агар жавобгар кейинги ойга фоиз тўлаши керак бўлса қанча тўланиши сўралади. Ушбу маълумот ёрдамида биз респондент 2020 ва 2021 иштирок этилган ойлари учун ҳар ой кредит қолдиқини ўз вақтида тўлаган бўлса, 1 рақами орқали белгилан, акс ҳолда 0 билан белгиланадиган кўрсаткични шакллантирдик. Кредитнинг ўз вақтида қайтарилишини таҳлил қилиш учун биз намунани камида битта кредит

⁵ S&P Global FinLit Survey

⁶ Lusardi, Annamaria, and S. Olivia Mitchell. (2007c). "Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education," Business Economics, January 2007, pp. 35-44.

⁷ Luigi Guiso, Tullio Jappelli, Financial Literacy and Portfolio Diversification, Economics Working Papers 2008

эгаси бўлган ва маълум календар йилида камида тўққиз ойлик сўровномада қатнашган реондентлар билан чекладик ($n = 1875$ ёки тўлиқ намунанинг 73%). Танловнинг охириги мезони, биз ҳар йили кредитларини қайтариш одатлари тўғрисида этарли маълумот олишимизни таъминлайди, шу билан бирга таҳлилдан тушган кузатувлар сонини камайтиради.

Қолдиқларни бир ойдан иккинчисига ўтказиш тўғрисида хабар берганлар орасида биз ҳисобланган даврда кечиктирилган тўловлар сонини ҳисоблаб чиқдик ва ҳисобланган фоиз тўловларини қўшдик. Баъзи ҳолларда, уй хўжаликлари қутилмаган харажатлар туфайли ликвидлик чекловларига дуч келиши мумкин, шунинг учун кредит балансининг кечиктирилиши ёмон ёки салбий молиявий хатти-ҳаракатларни англатмайди. Маркетинг агентлиги ҳар ой жамғарма ҳисобларидаги уй хўжаликлари қолдиқлари тўғрисидаги маълумотларни тўплайди, шунинг учун биз ҳар ой ликвидлилик чекловларини аниқлай олмаимиз. Шунга қўра, биз кредитни тўлашдан олдин ва кейин энг яқин мавжуд бўлган маълумотлардан фойдаландик, бу ҳар бир ўтказма операциясини тахмин қилиш учун қўлланилади.

Акциялар бозорида қатнашиш даражаси:

Қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиш уй хўжаликларига ўз капитал rischi бўйича мукофот олиш имкониятини беради. Шу сабабли, кўплаб молиявий маслаҳатчилар уй хўжаликларига, ҳатто қариликда ҳам, ўз маблағларини сақлашни тавсия қилишмоқда ҳозир. Ушбу кўрсаткичда ҳам акциялар бозорида қатнашадиганларга 1, қатнашмайдилар эса 0 билан белгиланди.

Активларни диверсификация қилиш даражаси:

Учинчи молиявий хатти-ҳаракатлар ёшга боғлиқ инвестицияларни диверсификациялаш билан боғлиқ. Инвестиция таваккалчиликлари тўғрисидаги қарорлар одамларнинг таваккалчиликларига, молиявий воситаларни билишга, ликвидликка ва бошқа бир қанча омилларга боғлиқ. Инсонларнинг портфелини оқилона ташкил этилганлигини аниқлаш мақсадида “100-ёш” қондасидан фойдаланилди (Аршанапалли анд Нелсон). Бунда инсон учун оптимал инвестицион портфел яъни қарз ҳамда хусусий капитал нисбати шу қоидага асосан белгиланади яъни агарда инсоннинг ёши 40 ёш бўладиган бўлса, $100-40=60$, портфелдаги хусусий капитал улуши 60% бўлиши лозимдир, хусусий капитал капитал дейилганда акциялар назарда тутилмоқда. Қолган 40 % эса рисклилик даражаси паст бўлган облигация ёки қарз мажбуриятларини ифодаловчи бошқа қимматли қоғозлар орқали шакллантирилиши керак.

Молиявий саводхонлик баҳоси

Молиявий саводхонлик иқтисодий тежаш ва инвестиция қарорларининг асосини (“Лусарди ва Митчелл”) текширадиган “Қатта учлик” саволлари ёрдамида ўлчанади. Бу тушунчаларга ҳисоблаш ва фоиз ставкалари билан боғлиқ ҳисоб-китобларни бажариш қобилияти киради; инфляция ҳақида тушунча; ва рискларни диверсификация қилиш тушунчаси киради⁸.

Саволлар: 1. Айтайлик, сизда жамғарма ҳисобида 100 доллар бор эди ва фоиз ставкаси йилига 2% эди. 5 йилдан сўнг, агар сиз пулингизни олиши учун қолдирсангиз, ҳисобингизда қанча маблағ бўлади деб ўйлайсиз:

2. Тасаввур қилинг, жамғарма ҳисобингиздаги фоиз ставкаси йилига 1%, инфляция эса йилига 2% эди. 1 йил ўтгач, сиз қанча нарса сотиб олишингиз мумкин?

3. Сизнингча ушбу фикр нотўғрими ёки тўғрими “Битта компаниянинг акцияларини сотиб олиш, инвестиция фондида қараганда, хавфсизроқ даромад келтиради”

Биз бу ўрта саволга берилган жавоблардан FinLit (Financial literacy – молиявий саводхонлик) индексини (0-3 оралиғи) ҳисоблаш учун фойдаланганмиз, бу ҳар бир киши тўғри жавоб берган саволларнинг умумий сонига тенг. Агар респондент “Билмайман” деб белгиллаган бўлса, у ҳам нотўғри жавоб сифатида қабул қилинган. Молиявий саводхонликнинг ўрта саволига ҳам жавоб бермаган респондентлар (яъни бир ёки бир нечта саволни бўш қолдирган) таҳлилдан чиқариб ташланган.

Саволлар бўйича тақсимотлар шуни кўрсатадики, респондентларнинг 81 фоизи фоиз ставкаси саволига тўғри, 72 фоизи инфляция саволига тўғри жавоб берган, 46 фоизи эса рискларни диверсификация қилиш саволига тўғри жавоб берган. Бизнинг намунадаги FinLit ўртача баҳоси 2.02 ($SD = 0.97$). Худди шу ёш гуруҳи бўйича АҚШда ўтказилган тадқиқот натижаларига қўра 40-70 ёшли америкалик респондентларнинг 87 фоизи фоиз ставкаси саволига тўғри жавоб берди, 86 фоизи инфляция саволига тўғри жавоб берди, 43 фоизи таваккалчиликни диверсификация қилиш саволига тўғри жавоб берди ва FinLit-нинг ўртача баҳоси 2,16 бўлган. Шундай қилиб, биз FinLitнинг ўртача даражаси Ўзбекистонликларнинг ўртача кўрсаткичини АҚШдаги ёши катталарники билан солиштирганда, бир оз пастроқ эканлигини кўришимиз мумкин.

Бошқа кўрсаткичлар:

Кўп ўзгарувчили регрессия қуйидаги қўшимча демографик назоратни ўз ичига олади: респондентларнинг жинси, оилавий аҳволи, таълими (ўрта, олий), ирқи/миллати ва ёши. Бундан ташқари уйга эгалик қилиш ҳуқуқи, респондентларнинг иш ҳақи учун ишлаш ёки ишламаслиги ҳам киритилди. Бундан ташқари респондентларнинг молиявий ресурсларни бошқаришдаги тажрибаси, молиявий қарорларни қабул қилишдаги ўрни ҳам инобатга олинди. Шу билан биргаликда уй хўжаликларининг жами даромади ва соф даромадларининг логарифмининг регрессияга киритдик.

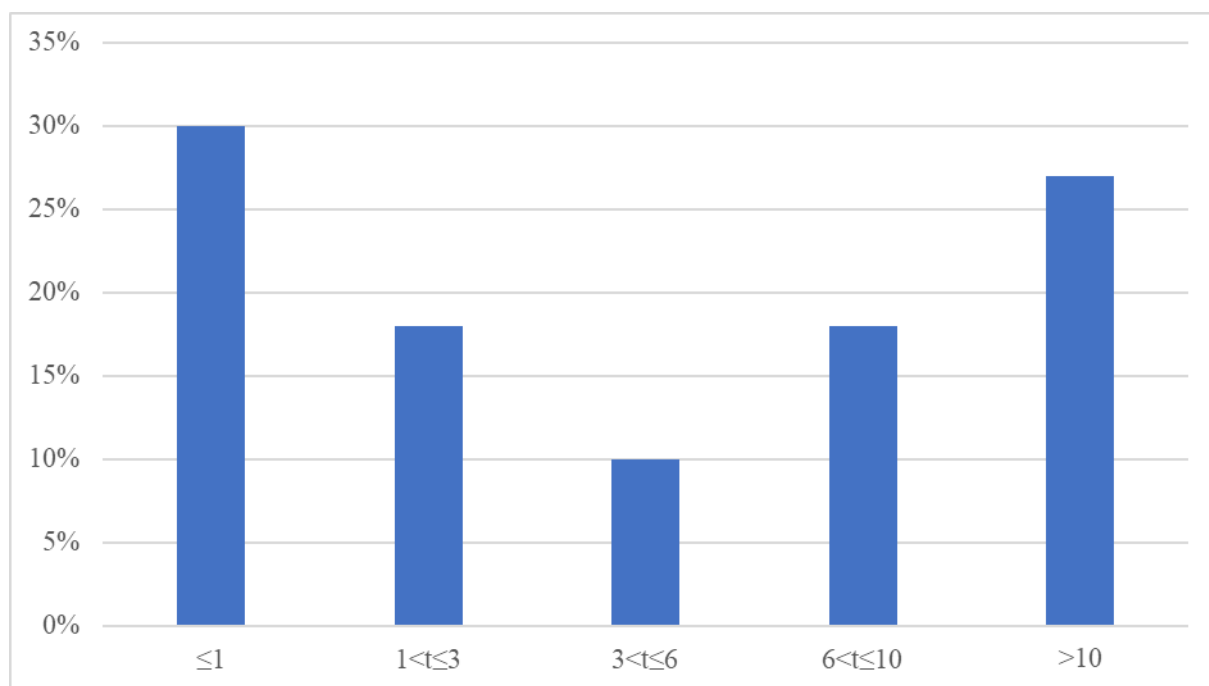
1-жадвал

⁸ Lusardi, Annamaria, and S. Olivia Mitchell. (2007c). “Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education,” Business Economics, January 2007, pp. 35-44.

Маълумотларнинг статистик тавсифи ⁹	
Ўзгарувчилар	Ўртача (Стандарт четланиш)
Аёл	52%
Турмуш қурган	81%
Молиявий саводхонлик баҳоси (FinLit)	2.02
40–47	27%
48–55	31%
56–63	23%
64–70	20%
<i>Таълим</i>	
Ўрта таълимдан паст	21%
Ўрта таълим	41%
Ўрта таълимдан кейинги	38%
Оилавий молияни бошқариш	84%
Уйга эгалик қилиш ҳуқуқи	88%
Рискни қабул қилиш даражаси (0–1 оралиғида)	0.15
Ойликка ишлайдиганлар	54%
Ўртача соғлиқ	34%
	60,554
Йиллик даромад (минг сўм)	(145,422)
Йиллик даромаднинг медиани (минг сўм)	27,700
Жами бойлиги (млн сўм)	1161
	(1725)
Жами бойлигининг медиани (млн сўм)	662
Молиявий ресурслари (млн сўм)	196
	(421)
Молиявий ресурсларининг медиани (млн сўм)	50
Н	873

Юқоридаги жадвал маълумотлари респондентлар учун тавсифловчи статистикани кўрсатади (Н = 873). Респондентларнинг ўртача ёши 54,8; ярмидан кўпи (52%) аёллар; ва учдан бир қисми ўрта маълумотдан кейинги маълумотга эга (10+ йиллик мактаб). FinLit индексининг ўртача кўрсаткичи 0,02 стандарт оғиш билан 0,97, бу Ўзбекистонликларнинг ўртача учта тўғри жавобдан иккитасини тўғри топганлигини билдиради. Фақат 46% рискларни диверсификация қилиш бўйича охириги саволга тўғри жавоб берган, бу 50-60 ёшли кекса одамлар акциялар ва инвестицион фондлар ҳақида яхши маълумотга эга эмаслигини кўрсатади. Респондентларнинг аксарияти турмуш қуришган (81%) ва уйларига эгалик қилиш ҳуқуқи уларда ҳисобланади (88%). Молиявий қарорлар бўйича респондентларнинг ўз-ўзини баҳолаган таваккалчилик даражаси паст эди: атиги 15% 0-10 шкала бўйича 5дан юқори балл тўплаган, бу эрда 10 энг юқори таваккалчилик толерантлигини билдиради. Танловнинг ярмидан кўпидан кўпроғи, улар ҳозирда иш билан банд ва иш ҳақи тўлайдилар.

⁹ Муаллиф томонидан STATA орқали ҳисобланди

2-расм. Йиллик кечиктирилган кредитлар тўловлари сони¹⁰

Юқоридаги расм маълумотларини таҳлил қиладиган бўлсак, кредит қолдиғини ўз вақтида тўламаслик қимматга тушади ва баъзи респондентлар бундай тўловларни йилига бир мартадан кўпроқ пеня тўлайди.

2-жадвал

Регрессия натижалари¹¹

	Кредит тўловларини вақтида тўлиш	Акция бозорида қатнашиш	“100-ёш” қондасига амал қилиш
Ўзгарувчилар	Пробит	Пробит	Пробит
FinLit баҳоси	0.015**	0.083**	0.017**
	(0.005)	(0.009)	(0.006)
Аёллар	0.015	0.028*	0.015
	(0.006) *	(0.012)	(0.008)
Еркаклар	0.007	0.120**	0.016
	(0.010)	(0.021)	(0.013)
Ёш оралиғи 40-47	0.021*	0.012	0.040**
	(0.009)	(0.019)	(0.011)
56-63	0.037**	0.050*	0.075**
	(0.009)	(0.022)	(0.011)
64-70	0.030**	0.050*	0.125**
	(0.010)	(0.025)	(0.010)
Таълим: ўрта таълимдан наст	0.025	0.215**	0.087**
	(0.015)	(0.022)	(0.017)
Ўрта таълим	0.016	0.301**	0.097**
	(0.015)	(0.025)	(0.019)
Уй хўжалиғи молиясини бошқариш	0.019	0.003	0.007
	(0.012)	(0.020)	(0.013)
Уйга эгалик қилиш	0.009	0.195**	0.054**
	(0.013)	(0.032)	(0.015)
Рискни қабул қилиш	0.046**	0.113**	0.014
	(0.012)	(0.021)	(0.013)
Лн Жами бойлиғи	0.029**	0.182**	0.017**
	(0.005)	(0.013)	(0.005)

¹⁰ Муаллиф томонидан тузилди¹¹ Муаллиф томонидан STATA орқали ҳисобланди

	0.002	0.031**	0.014**
	(0.003)	(0.005)	(0.004)
<i>Иш ҳақи учун ишлаши</i>	0.021*	0.051**	0.028**
	(0.008)	(0.016)	(0.010)
<i>Ўртача соғлиқ</i>	0.007	0.014	0.000
	(0.009)	(0.016)	(0.010)
<i>H</i>	4321	6177	6318
<i>Pseudo R-sq</i>	0.10	0.25	0.09
<i>BIC</i>	2407.8	6520.5	5578.3
<i>Mean of dep. var.</i>	0.92	0.42	0.18
<i>Std.dev of dep. var.</i>	0.27	0.49	0.38

Хулоса

Регрессия натижаларни таҳлил қилар эканмиз, тадқиқотда асосий ўзгарувчи сифатида олинган учта кўрсаткичга яъни кредитларнинг ўз вақтида қайтарилиши, акциялар бозорида қатнашиши, активларни диверсификация қилиш каби кўрсаткичларга таъсир этувчи омиллар ва уларнинг таъсир йўналишлари аниқланди. Молиявий саводхонлик баҳоси юқори бўлган респондентлар кредитларни ўз вақтида тўлаши, акциялар бозорида қатнашиши ҳамда активларини тўғри диверсификация қилиши аниқланди, яъни молиявий саводхонлик ошиб бориши асосий ўзгарувчиларга ижобий таъсир қилади. Охирги устунидаги натижалар шуни кўрсатадики, молиявий аҳволи юқори бўлган респондентлар ёшга қараб инвестиция қилиш қоидаларига риоя қилишган. Ўртача, FinLit баҳосининг бир поғона юқорилиги, бошқа омилларни доимий ушлаб турган ҳолда, ёшга боғлиқ қоидага амал қилиш эҳтимоли 1,7 фоиз ($p < 0,01$) юқори бўлиши билан боғлиқлиги аниқланади. Қатнашувчиларнинг рискни қабул қилиш кўрсаткичининг бир даражага юқори бўлиши кредитларни вақтида тўлаш ва акция бозоридаги фаолликга ижобий таъсир қилади. Қатнашчиларнинг даромадининг натурал логарифмининг бир даражага юқори бўлиши уларнинг акциялар бозорида қатнашиш, ёш бўйича активларни диверсификация қилиш кўрсаткичларининг ошишига олиб келади. Инсонларнинг ўз уйларига эгалик қилиш ҳуқуқининг мавжудлиги ҳам уларнинг акциялар бозоридаги фаоллигига ижобий таъсир қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. PISA 2018 Financial Literacy Framework
2. 2015 OECD/INFE TOOLKIT FOR MEASURING FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL INCLUSION
3. Annamaria Lusardi, Olivia S. Mitchell, The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence,
4. Journal of Economic Literature vol. 52, no. 1, March 2014
5. Stigler, G. J. (1983). The Case, If Any, for Economic Literacy. Journal of Economic Education, 60-66
6. S&P Global FinLit Survey
7. Lusardi, Annamaria, and S. Olivia Mitchell. (2007c). "Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education," Business Economics, January 2007, pp. 35-44.
8. Luigi Guiso, Tullio Jappelli, Financial Literacy and Portfolio Diversification, Economics Working Papers 2008.

Молиявий саводхонликнинг аҳоли фаровонлигига таъсири
Ибрагимова Ш. Тошкент молия институти мустақил изланувчиси

Резюме. Ушбу мақолада яширин иқтисодиётга таъсир этувчи омиллар, уни камайтириш бўйича хорижий илғор давлатлар тажрибаси ўрганилган. Давлатларнинг тажрибасида асосий ўзгаришлар ўрганилган. Ушбу тажрибалардан келиб чиққан ҳолда хулосалар шакллантирилган.

Таянч сўзлар: солиқ, яширин иқтисодиёт, давлат молияси, молиявий механизм.

Влияние финансовой грамотности на благосостояние населения
Ибрагимова Ш. Независимый исследователь Ташкентского финансового института

Резюме. В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на теневую экономику, опыт зарубежных передовых стран по ее сокращению. Изучены основные изменения в опыте стран. Выводы были сделаны на основе этого опыта.

Ключевые слова: налог, скрытая экономика, государственные финансы, финансовый механизм.

The impact of financial literacy on the well-being of the population
Ibragimova Sh. Independent researcher of the Tashkent Financial Institute

Summary. This article discusses the factors influencing the shadow economy, the experience of foreign advanced countries in its reduction. The main changes in the experience of countries are studied. Conclusions were drawn from this experience.

Key words: tax, hidden economy, public finances, financial mechanism.

СОДЕРЖАНИЕ

ЕСТЕСТВЕННЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

**МАТЕМАТИКА. ФИЗИКА.
ТЕХНИКА.**

Алаудинов А.К., Султанова З.Ж. Локально внутренние дифференцирования трехмерных алгебр Лейбница	4
Izetaeva G., Karimboev J., Erejeva V., Kewnimjaeva F. Teńsizlikler sistemasın grafikalıq usılda sheshiw.	9
Балтабаева Р.Б., Утепбергенова Г.Х. Методика преподавания математики с применением прикладных задач и новых информационных технологий в системе «Школа-Вуз»	13
Елгондиев К.К., Казакбаева К.Б., Матмуратова С.Р. Линейные импульсные системы второго порядка	18
Izetaeva G., Aytmuratova S. Mektep sabaglıqlarında matematikani oqıtıwda mental arifmetikani qollawdıń abzallıqları	24
Курбанбаев Т., Мадатов Ш., Нагметуллаев А. Трехмерные двойные алгебры Лейбница	29
Отемуратов Б.П., Халкназаров А.М., Кутлымуратов Б.Ж. Многомерная граничная теорема Морера в классических областях второго и третьего типа	33
Танирбергенов М.Б., Калмуратова З. Применение интегрального преобразования Фурье для решения краевых задач математической физики	37
Танирбергенов М.Б., Мадиярова М. Уравнение Шрёдингера с сингулярным источником	41
Сатниязова Э.К., Мнажатинов А.Р., Каландаров Т.С. Отображения сохраняющие нулевые произведения	44
Жузбаев Н.	49

ЭКОНОМИКА. ФИНАНС.

Пулатов Қ. Ш. Банкларнинг чакана хизматлар амалиётини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммолар	54
Ибрагимова Ш. Молиявий саводхонликнинг аҳоли фаровонлигига таъсири	57
Қалимбетов Х. Қ., Жузбаев А. О. Фермер хўжаликларида қўшимча тармоқлар фаолияти билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар	61
Исмаилов К.С., Байжанов С.Х. Ўзбекистоннинг раўажланишида мамлекетлик стратегиянинг роли	65
Kudiyarov K. R., Mamutova K. M. Fond birjalari xizmeti mexanizmin jeltistiriw mashqalalari	67
Бекбосинов А.К. Методические основы оценки эффективности инновационного развития в промышленности	70
Қалмуратов Б. С., Юсупова Ж. К. Экономиканы инновациялық раўажландыруу шараятында шөлкемлескен-экономикалық басқаруу механизмин жетилистируу бағдарлары	73
Назарбаев О. Стратегиялық қатнастың өзине тән өзгешеликleri	76
Bayjanov S. X., Bayjanov D. S. Mámleketimiz kommeciýallıq banklerinde islam finans sistemasınan paydalanıw jollari	79
Turdiyeva G. O., Kazaxboev T. I. Bank riskleri hám olardıń teoriyalıq huqıqiy tiykarlari	83
Reymbaeva Z. A. Ekonomikani innovaciyalıq rawajlandırıwdıń shet el tájiriýbeleri	86
Inyatov A.R., Qosbergenova R.Q. Awıl xojalıgında jer resurslarınan paydalanıwdıń ónimdarlıgın bahalaw usılları	89
Утемуратова Г. Х. Республикада хизмат кўрсатиш соҳасида инвестицион жोजбадорликни ошириш омиллари тахдили	91
Бабаева З. Д. Қишлоқ хўжалигидаги етакчи соҳа-чорвачиликнинг ривожі ва унинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти	93

**ОБРАЗОВАНИЕ. МЕТОДОЛОГИЯ.
ПСИХОЛОГИЯ**

Багбекова Л. К. Рақамлаштириш шароитида компьютер графикасини ўқитишнинг илмий-назарий асослари	95
Собирова М.А. Ўзбек халқи этномаданияти ривожіда тасвирий санъатнинг роли	97
Абылова Г.Ж. Влияние цифрового образования на базовые принципы интеграции, используемые в постановке профессиональной компетенции учителя музыки	100
Nurjanov A. 12 yoshli stol tennischilarining jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari	102
Қутлимуратова Н. М. Она ва бола саломатлиги муҳофазасини таъминлашда фуқаролик жамияти институтларининг фаолияти ва имкониятлари	105
Бекбергенова Г. С. Ҳуқуқ дарсларида матнли ўқув ахборотларини визуал шаклда ифодалаш	108
Байджанова И. А. Ота-оналарни фарзанд тарбиясидаги масъулиятини оширишга доир педагогик қарашлар	111
Мамбетиярова В.Р. Оқитиш – оқитиш – ата – аналардың өз – ара қарым – қатнас психологиясы	114
Пирниязова Н.В. Работа малыми группами, как форма активного обучения студентов	117
Abdullayev M. J. Yengil atletika sport to'garaklarida shug'ullanuvchi 15-16 yoshli qiz bolalarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari (Umum ta'lim maktablari misolida)	121
Турманов Қ. А. Билимлендируу процессинде оқитишшылардың тестологиялық компетентлигин раўажландыруу имканиятлари	124
Хўжаев М. О. Талабаларда гоъвий-мафкуравий компетентликни ривожлантириш самарадорлиги	127
Маратова Х. Сущность и теоретическое значение концепции «Good governance»	130
Ахмедова М. Х. Ҳозирги замон ёшлар нутқидаги жаргонизмлар	133
Нуримбетова Э.Ж. Влияние фактора стажа на профессиональное становление сотрудников ОВД	135
Турсунов К. Ш., Узокова Г. С., Алланазарова С. Теоретические аспекты интеграции содержания естественнонаучного образования	137
Аннаева Н. Р. Гендер таълими , методологияси ва модели	141
Rajarova E. B. Yoshlar tadbirkorligi: nazariya va amaliyot	144
Кўпалов С.У. Интеллектуал фаолликнинг имманент белгилари ва ижтимоий жиҳатлари	147
Mirzayeva F. O. Ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashda o'quv dasturlariga qo'yilayotgan talablar	150

Альджанова Г. А. Мотивационная готовность студентов к учебному процессу с помощью метода проектов	154
Адизов С. Р. Таълим 1.0 дан таълим 2.0 орқали таълим 3.0 га ўтиш	158
Abduganiyeva O.I, Abdusattorov A.U. Ko'p o'zgaruvchili funktsiya ekstremumi mavzusini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish	160
Байджанова И. А. Ота-оналарни фарзанд тарбиясидаги масъулиятини оширишга доир педагогик қарашлар	163

**ИСТОРИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.
ФИЛОСОФИЯ. ЮРИСПРУДЕНЦИЯ.**

Алимбетова Г. А. Сиёсий жараёнларда мафкурани тадқиқ этишининг назарий методологик асослари	167
Рахимова М.А. Стратегия развития: конституционные реформы, способствующие улучшению международного регионального сотрудничества республики узбекистан с международными организациями	171
Бабаева З. Д. Қишлоқ хўжалигидаги етакчи соҳа–чорвачиликнинг ривожига ва унинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти	174
Бердимуратов М. Е. Ёшларга таълим-тарбия бериш ва касб ўргатишнинг замонавий йўналишлари	177
Максегова М. К. Мэнаўий идеал ҳам пуқаралық жэмийетиниң раўажланыўы	180
Абдуллаева Н. Б. Чехов асарларида инсон фалсафаси	184
Айтмуратов Р. Б. Қорақалпоғистон Республикасининг Ўзбекистон Республикаси таркибидаги ҳуқуқий мақоми	187
Аманиязова С. Б. Электрон давлат хизматлари турлари ва уларни ҳуқуқий тартибга солиш хусусиятлари	190
Утепбергенов Ф. Ж. Письменные источники древних и раннесредневековых памятников Приаральской дельты Амударьи	194
Бердимуратова Г., Султанов А. Некоторые проблемные аспекты метода преподавания философии в высших учебных заведениях.	197
Тангирбергенова К. Из истории возникновения и развития хозяйства и материальной культуры каракалпаков в конце XIX - начале XX века	200
Тошқуватова Р. Процессы трансформации и факторы стабилизации современной молодой семьи.	202
Рахимова М. А. Стратегия развития: конституционные реформы, способствующие улучшению международного регионального сотрудничества республики узбекистан с международными организациями.	204
Қазақбаев Т. Корпоратив шартноманинг фуқаролик ҳуқуқида тутган ўрни ва аҳамияти	206
Сейтмуратов О. Қарақалпақлардағы шарўашылық хожалығы мәселесиниң үйренилиў тарийхынан	208
Абдукаримов А. вклад сельского населения каракалпакстана в великую победу (1941-1945 гг.)	211

ФИЛОЛОГИЯ. ЖУРНАЛИСТИКА.

Шамшетьова Ю. Исследование англицизмов, содержащихся в сми на русском и тюркских языках	214
Niyazova D. X. Badiiy matnda ijodkorning so'z tanlash va qo'llash mahoratiga doir	217
Xusainova G. Sh. O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari	220
Жаримбетова Т.Қ. Көркем-хужжетли прозалық шығармаларда мекан ҳам заман бирлиги	224
Kaliknazarova Z. Monovalentli va ikki valentli sintaktik birliklarning sintaktik-semantik tahlili	227
Хабинова Р.А. Синтаксис сатҳида парадигматика ҳақида айрим мулоҳазалар	230
Мамбетниязова М. О.Әбдирахмановтың сатиралық гүрриндеринде миллий характер жаратыў шеберлиги	233
Кулниязов Т.У., Рахметова И.И. Сущностно-содержательные характеристики социально-педагогической деятельности тьюторов условиях модернизации высшего образования	235
Мамбетов И. Қарақалпақ поэзиясында көркем формалар ҳам оның сағалары	238
Есемуратов А.Е. Мойнақ топоними ҳаққында	241
Дусимбетова Н. Б. Журналист кадрларни тайёрлашда ахборот хавфсизлиги компетентлигининг аҳамияти	244
Джалматова З. Дж. П.Қодировнинг “Олмос камар” романидаги фалсафий-ахлоқ концепцияси	247
Айтмуратов А. Санлы технологияның филология тараўына тәсири	250
Аметова М. Концепт «Еда» в русских, немецких и каракалпакских пословицах и поговорках	254
Сейтмбетова А.П. Исконно и заимствованные фразеологические единицы каракалпакского языка	257
Ёркиной Х. Идеографическое описание глаголов, функционирующих в семантическом поле «Природа»	260
Маматкулов Х.А., Абдуллаева Д. Ўқитувчиларнинг хорижий тил бўйича компетентлигини оширишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш йўллари	265
Абдимуратов А. Природа и проблемы экологии как объект художественного осмысления в устной публицистике писателя	269